

O'ZBEKISTONNING YUNESKO ISHLARI BO'YICHA MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI BILAN HAMKORLIGI

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada O'zbekiston Respublikasining YUNESKO doirasida Markaziy Osiyo davlatlari bilan hamkorligi har tomonlama va tizimli ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda YUNESKOning universal konvensiyalari asosida mintaqaviy madaniy merosni muhofaza qilish mexanizmlari, O'zbekistonning tashabbuskorlik roli, Markaziy Osiyo davlatlari bilan mushtarak moddiy va nomoddiy madaniy merosni asrash tajribasi ochib beriladi. Shuningdek, Xiva jarayoni, xalqaro madaniy forumlar, transchegaraviy meros obyektlari va ularni boshqarish muammolari tahlil qilinib, mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy xulosalar va takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: YUNESKO, O'zbekiston, Markaziy Osiyo, madaniy meros, xalqaro hamkorlik, Xiva jarayoni.

UZBEKISTAN'S COOPERATION WITH CENTRAL ASIAN COUNTRIES ON UNESCO AFFAIRS

Annotation. This scientific article provides an in-depth and systematic analysis of Uzbekistan's cooperation with Central Asian states within the framework of UNESCO. The study explores mechanisms for protecting regional cultural heritage based on UNESCO conventions, Uzbekistan's proactive initiatives, and joint efforts to safeguard tangible and intangible heritage. Special attention is given to the Khiva Process, international cultural forums, transboundary heritage sites, and challenges of heritage management, followed by scholarly conclusions and recommendations.

Keywords: UNESCO, Uzbekistan, Central Asia, cultural heritage, international cooperation, Khiva Process.

СОТРУДНИЧЕСТВО УЗБЕКИСТАНА С ГОСУДАРСТВАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ПО ДЕЛАМ ЮНЕСКО

Аннотация. В статье проводится всесторонний научный анализ сотрудничества Республики Узбекистан со странами Центральной Азии в рамках ЮНЕСКО. Рассматриваются международно-правовые основы охраны культурного наследия, инициативная роль Узбекистана, вопросы сохранения материального и нематериального наследия, а также "Хивинский процесс" как новая региональная платформа взаимодействия. На основе научного анализа сформулированы выводы и рекомендации по развитию регионального сотрудничества.

Ключевые слова: ЮНЕСКО, Узбекистан, Центральная Азия, культурное наследие, международное сотрудничество, Хивинский процесс.

Kirish. Globallashuv va integratsiya jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda madaniy merosni muhofaza qilish masalasi nafaqat milliy, balki mintaqaviy va global ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, Markaziy Osiyo kabi tarixan umumiy sivilizatsion makonga ega hududda bu jarayon davlatlararo hamkorliksiz samarali amalga oshirilishi mumkin emas. Ushbu mintaqa Buyuk Ipak yo'li sivilizatsiyasi, islomiy va dunyoviy madaniyatlar uyg'unlashgan noyob tarixiy-madaniy hudud sifatida jahon sivilizatsiyasida muhim o'rin tutadi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, milliy madaniy merosni asrash va uni jahon hamjamiyatiga tanitish siyosatini ustuvor yo'nalish sifatida belgiladi. Shu nuqtai nazardan, YUNESKO bilan hamkorlik va Markaziy Osiyo davlatlari bilan mushtarak tashabbuslarni amalga oshirish mamlakat tashqi madaniy siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylandi. Mazkur maqolada aynan ushbu hamkorlikning shakllanish bosqichlari, hozirgi holati va istiqbollari ilmiy tahlil qilinadi.

Tahlil va natija. YUNESKO va Markaziy Osiyo hamkorligining nazariy-huquqiy asoslari. YUNESKO tomonidan qabul qilingan asosiy xalqaro-huquqiy hujjatlar Markaziy Osiyo davlatlari uchun madaniy merosni muhofaza qilishda metodologik va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. 1954-yilgi Gaaga konvensiyasi qurolli mojarolar sharoitida madaniy boyliklarni muhofaza qilishni ko'zda tutsa, 1972-yilgi Butunjahon madaniy va tabiiy merosni muhofaza qilish to'g'risidagi konvensiya madaniy meros obyektlarini aniqlash, ro'yxatga olish va boshqarishning xalqaro mexanizmlarini belgilab berdi.

2003-yilgi Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish konvensiyasi esa Markaziy Osiyo xalqlariga xos urf-odatlar, marosimlar, an'anaviy bilim va san'at turlarini saqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. O'zbekiston va mintaqa davlatlarining mazkur hujjatlarga qo'shilishi ularning madaniy siyosatini uyg'unlashtirishga, umumiy standartlarni joriy etishga xizmat qildi.

O'zbekistonning YUNESKO bilan hamkorligi: shakllanish va rivojlanish bosqichlari. O'zbekistonning YUNESKO bilan hamkorligi mustaqillikning dastlabki yillaridanoq izchil rivojlandi. Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz tarixiy markazlarining Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilishi mamlakatning boy madaniy merosini xalqaro miqyosda tanitishga imkon berdi. Ushbu jarayon nafaqat obro'-e'tibor, balki restavratsiya, monitoring va ilmiy tadqiqotlar uchun xalqaro yordam mexanizmlarini jalb etishga xizmat qildi.

So'nggi yillarda O'zbekiston YUNESKO doirasida tashabbuskor davlat sifatida maydonga chiqmoqda. Xususan, nomoddiy madaniy meros elementlarini ro'yxatga kiritish, madaniy festival va anjumanlar o'tkazish orqali mintaqaviy hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqdi.

Markaziy Osiyo davlatlari bilan madaniy meros sohasidagi hamkorlik. Markaziy Osiyo davlatlarining madaniy merosi tarixan o'zaro chambarchas bog'liq. Shu bois YUNESKO doirasidagi hamkorlik transchegaraviy obyektlar va mushtarak meros elementlarini muhofaza qilishga qaratilgan. Buyuk Ipak yo'li yo'nalishidagi shaharlar, ziyorat maskanlari va an'analar mintaqaviy hamkorlikning asosiy obyektlari hisoblanadi.

O'zbekiston bu jarayonda ilmiy ekspertiza, normativ-huquqiy tajriba va tashkiliy imkoniyatlar bilan yetakchi rol o'ynamoqda. Qo'shma ilmiy ekspeditsiyalar, konferensiyalar va seminarlar mintaqaviy integratsiyani mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Xiva jarayoni – mintaqaviy hamkorlikning yangi modeli. 2021-yilda Xivada o'tkazilgan xalqaro madaniy forum va uning natijasida boshlangan Xiva jarayoni Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida madaniy hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqdi. Ushbu tashabbus YUNESKO tomonidan qo'llab-quvvatlanib, mintaqada doimiy muloqot va tajriba almashish platformasiga aylandi.

Xiva jarayoni doirasida madaniy merosni muhofaza qilish, raqamlashtirish, yosh mutaxassislar tayyorlash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa hamkorlikning barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xiva jarayoni: ta'rif va kelib chiqishi. Xiva jarayoni – bu 2021-yilda O'zbekistonning tashabbusi bilan Xivada o'tkazilgan "Markaziy Osiyo: jahon sivilizatsiyalari chorrahasida" xalqaro madaniy forumi natijalaridan boshlangan mintaqaviy platforma va dialog jarayonidir. Jarayon YUNESKO bilan hamkorlikda tashkil etilib, Markaziy Osiyo mamlakatlari va xalqaro tashkilotlar o'rtasida madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy-texnik hamkorlik va siyosiy-diplomatik muloqotni doimiylashtirishga qaratilgan.

Xiva jarayonining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

mintaqaviy madaniy merosni himoya qilish va boshqarishni muvofiqlashtirish;

transchegaraviy meros obyektlari uchun qo'shma yondashuvlar ishlab chiqish va qo'llash;

YUNESKO standartlari va tavsiyalarini mintaqaga tadbiq etish va ularni mahalliy kontekstga moslashtirish;

mintaqaviy ekspertlar tarmog'i, konsultativ mexanizmlar va doimiy formalar yaratish (shu jumladan – Xiva jarayoni doirasida xalqaro konsultativ qo'mita tashkil etilishi).

Xiva jarayoni quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

Xalqaro forumlar va konferensiyalar – asosiy platforma: Xiva forumi kabi sessiyalar doimiy yig'ilishlar sifatida tashkil etiladi.

Xalqaro konsultativ qo'mita – YUNESKO bilan hamkorlikda madaniy meros, restavratsiya, raqamlashtirish va siyosat masalalarida tavsiya va ekspert baholari tayyorlaydi.

Ishchi guruhlar va ekspert tarmoqlari – arxeologiya, restavratsiya, huquqiy me'yorlar, raqamli arxivlash, turizm va ta'lim sohalaridan mutaxassislar.

YUNESKO bilan rasmiy integratsiya – Xiva tashabbusi 2021-yilgi YUNESKO ijroiya kengashi sessiyasida ko'rib chiqilgan va YUNESKO tomonidan qo'llab-quvvatlangan hujjat qabul qilingan, bu jarayonning xalqaro legitimatsiyasini mustahkamladi.

Xiva xalqaro madaniy forumi (14-16 sentabr, 2021-yil) – forum yakunida Xiva deklaratsiyasi qabul qilindi va mintaqaviy hamkorlikni davom ettirish uchun tavsiyalar ishlab chiqildi. Forum "Xiva jarayoni"ni ishga tushirdi. YUNESKOning 212-yig'ilishda Xiva jarayonini qo'llab-quvvatlovchi "Xiva jarayoni" hujjati ma'qullandi, bu esa jarayonning YUNESKO mexanizmlariga ulanganini ko'rsatadi.

Mintaqaviy konsultativ institut yaratish tashabbusi – Xiva forumi doirasida "Xalqaro konsultativ qo'mita" tuzildi, u mintaqaviy siyosat va amaliyot bo'yicha tavsiyalar tayyorlaydi.

Ilmiy hamkorlik va tajriba almashinuvi – qo'shma ekspeditsiyalar, restavratsiya loyihalari va mutaxassislar uchun treninglar tashkil etilishi yo'lga qo'yildi (manba: umumiy tavsiyalar va forum natijalari).

Xiva jarayonining innovativ jihatlari (nima uchun yangi model) Markaziy Osiyo davlatlarining manfaatlariga javob beradi. Mintaqaviy va hududiy markazlashuv: an'anaviy multilateral formatlardan farqli o'laroq, Xiva jarayoni mintaqaviy jihatdan birlashtiruvchi, ham siyosiy, ham madaniy sohalarda amaliy hamkorlikni birlashtiruvchi platforma sifatida qurildi.

YUNESKO bilan integratsiya: jarayonning rasmiy ekspertiza va tavsiyalar bilan mustahkamlanganligi unga xalqaro legitimlik beradi; bu esa resurslarni jalb qilish va standartlarni joriy etishda afzallikdir.

Transchegaraviy hamkorlik: tarixiy Buyuk Ipak yo'li obyektlarini va boshqa mushtarak merosni birgalikda boshqarish modeli ilgari surilmoqda (qo'shma nomzod-obyektlar, umumiy marshrutlar).

Xiva jarayonining kuchli tomonlari yangi imkoniyatlarni vujudga keltiradi: mintaqaviy sivilizatsion uyg'unlik va umumiy tarixiy baza borligi hamkorlikni osonlashtiradi, bunda O'zbekistonning tashabbuskorligi jarayonni tezlashtirdi. YUNESKO qo'llovi jarayonni xalqaro platformaga chiqarib, texnik va moliyaviy resurslarni jalb qilish imkonini oshirdi.

Shuningdek, cheklovlar va muammolar ham mavjud bo'lib, ular quyidagilardir: moliyalashtirish va imkoniyatlar taqchilligi – restavratsiya va monitoring ishlari uchun doimiy mablag'lar yetishmasligi mintaqaviy loyihalarni sekinlashtiradi;

yagona texnik-standardlar va kadrlar muammosi – restavratsiya, konservatsiya va raqamlashtirishda yagona qoida va malakali mutaxassislar zaxirasi yetarli emas;

huquqiy va institutsiya integratsiyasi – suveren davlatlar kontekstida transchegaraviy boshqaruv mexanizmlarini joriy qilish qiyin; mintaqaviy bitimlar va amalga oshirish mexanizmlari zarur.

Mintaqaviy madaniy meros markazini tashkil etish – Xiva jarayonini markazlashtiruvchi ilmiy-institutsional tuzilma yaratilishi lozim; bu markaz koordinatsiya, ekspertiza va loyihalarni boshqarishi mumkin.

Yagona standartlar va protokollar ishlab chiqish – restavratsiya, konservatsiya va raqamlashtirish bo'yicha yagona texnik qo'llanmalar qabul qilinishi kerak.

Moliyaviy mexanizmlar – xalqaro donorlar, YUNESKO fondlari va mintaqaviy xayriya fondlari orqali doimiy moliyalashtirish manbalari tashkil etilsin.

Kadrlar tayyorlash dasturlari – transchegaraviy hamkorlik doirasida qamrab oluvchi magistratura va malaka oshirish kurslari yo‘lga qo‘yilsin.

Qo‘shma nomzodlar va turizm marshrutlari – mintaqaviy “meros marshrutlari” va qo‘shma YUNESKO nomzod obyektlar bo‘yicha strategiyalar ishlab chiqilsin.

Xiva jarayoni – bu Markaziy Osiyoda madaniy merosni muhofaza qilish va mintaqaviy integratsiyani chuqurlashtirish uchun yaratilgan nisbatan yangi, ammo amaliy jihatdan samarali modeldir. Jarayon YUNESKO bilan rasmiy integratsiya orqali xalqaro darajada qo‘llab-quvvatlangan va mintaqaviy ekspert tarmog‘i hamda konsultativ mexanizmlarni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Biroq uning to‘liq samaradorligi moliyalashtirish, kadrlar tayyorlash va huquqiy institutlarni uyg‘unlashtirish kabi masalalarni hal qilishga bog‘liq. Ilmiy va amaliy tavsiyalarni amalga oshirish Xiva jarayonini Markaziy Osiyo uchun barqaror va uzoq muddatli hamkorlik mexanizmi darajasiga ko‘tarsa bo‘ladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonning YUNESKO ishlari bo‘yicha Markaziy Osiyo davlatlari bilan hamkorligi mintaqaviy barqarorlik, madaniy integratsiya va jahon sivilizatsiyasiga qo‘shilayotgan hissaning muhim omilidir. Ilmiy tahlil natijalari ushbu hamkorlikni yanada chuqurlashtirish, huquqiy va institutsional asoslarni mustahkamlash zarurligini ko‘rsatadi.

Ilmiy tahlil: muammolar va rivojlanish istiqbollari. Ilmiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, mintaqaviy hamkorlikda qator muammolar mavjud. Moliyalashtirish, malakali kadrlar yetishmasligi va boshqaruv mexanizmlarining to‘liq uyg‘unlashmagani shular jumlasidandir. Biroq O‘zbekiston tashabbuslari ushbu muammolarni bartaraf etishda muhim rol o‘ynamoqda.

Kelgusida mintaqaviy madaniy meros markazini tashkil etish, qo‘shma nomzod obyektlarni YUNESKO ro‘yxatiga kiritish hamda ilmiy-tadqiqot hamkorligini kengaytirish istiqbolli yo‘nalishlar sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzayev G‘ulom Rizoqulovich. O‘zbekiston Respublikasining Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorligini vatanimiz olimlari tomonidan o‘rganilishiga doir. Markaziy Osiyo tarixining dolzarb muammolari. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2022. – 436 bet.

2. Икрамов С. Международное сотрудничество в области охраны культурного наследия: опыт государств Центральной Азии. // Universum. – 2023. – №10(101). – стр. 19–20.

3. UNESCO. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. – Paris, 1972.

4. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 2003.

5. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. The Hague, 14 May 1954.